

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНОМОВНОЇ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ: ТЕОРЕТИЧНІ І ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Топчій Л.С.

Одеська гімназія № 1 імені А.П. Бистріної

Досліджено теоретичні і практичні аспекти формування україномовної соціокультурної компетентності школярів. На підставі аналізу сутності поняття «соціокультурна компетентність» і його компонентного складу було визначено низку педагогічних ідей, які уможливають соціокультурний розвиток мовної особистості на різних рівнях його організації. Стверджується необхідність реалізації соціокультурної змістової лінії на уроках української мови.

Ключові слова: мовна освіта, соціокультурна компетентність, соціокультурний розвиток, соціокультурна змістова лінія, інтегративний підхід.

Постановка проблеми. Засвоєння учнями соціокультурного досвіду, втіленого в мовній формі, визначається сучасною лінгводидактикою одним зі стратегічних завдань шкільної україномовної освіти. Важливість соціокультурного розвитку мовців підкреслюється в «Загальноєвропейських Рекомендаціях з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання» [3], а також декларується у вітчизняних освітніх документах. Актуальність розвитку соціокультурної компетентності школярів визначається як соціальними чинниками, так і розробленням культурологічного напрямку в сучасному мовознавстві (С. Єрмоленко, В. Жайворонок, В. Кононенко, В. Маслова, Л. Мацько та ін.). Водночас науковці та вчителі-практики констатують недостатній рівень сформованості соціокультурної компетентності в багатьох учнів, що, у свою чергу, є причиною проблем їхньої комунікативної реалізації в полікультурному соціумі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури, присвяченої розв'язанню окресленої проблеми, свідчить, що окремі питання теорії і практики соціокультурного розвитку україномовної особистості розкрито в працях лінгводидактиків (А. Богуш, М. Вашуленко, Н. Голуб, О. Горошкіна, К. Климова, Д. Кобцев, А. Нікітіна, М. Пентилок, О. Потапенко, О. Семенов, Л. Скурятівський та ін.). Зокрема, у дослідженнях А. Нікітіної стверджується, що ключовим у роботі словесника повинне бути виховання поваги до мовленнєвих традицій українського народу, бажання наслідувати ці традиції, насамперед етичні й естетичні, засвоювати типові фрейми, прецедентні феномени у вигляді прецедентних імен, текстів, ситуацій та ін. [7, с. 149]. О. Кучерук розглядає загальні лінгводидактичні аспекти соціокультурного розвитку учнів [6]. А. Ярмолюк окреслює питання формування соціокультурної компетентності старшокласників у процесі роботи над текстом [11]. Науковий доробок О. Потапенка присвячений лінгвокультурологічній, ноосферній парадигмі навчання української мови [9]. У працях Д. Кобцева розробляються питання реалізації соціокультурної змістової лінії на уроках української мови у 5 класі [5].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сучасному етапі недостатньо дослідженими залишаються загальні питання формування соціокультурної україномовної компетентності школярів, сучасні методичні аспекти реалізації соціокультурної змістової лінії україномовної освіти тощо.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз теоретичних засад і пошук практичних підходів до організації мовної освіти школярів, що покликана сприяти підвищенню їхньої соціокультурної компетентності.

Виклад основного матеріалу. Сучасна політич-

на, соціальна, культурна ситуація в Україні зумовлює особливу актуальність поступу шкільної україномовної освіти в напрямку підготовки патріотично налаштованої, активної, духовно багатої мовної особистості школяра, здатної результативно взаємодіяти з іншими членами суспільства за допомогою державної мови, ставитися до неї як до вищого духовного надбання народу. Мова – це генетичний код нації. Видатний український науковець, політичний і церковний діяч І. Огієнко зазначав, що «любов до України неможлива без поваги до рідного слова як основи міцної держави, без якої людина погано переставє любити свою рідну землю, а з часом стає до неї зовсім байдужою» [8]. Мова, на переконання вченого, – то серце народу, а літературна мова – то головний двигун розвитку духовної культури народу, то найміцніша освіта її. Мова виконує культурозберігальну й культуротворчу функції. Ф. Бацевич стверджує, що через рідну мову «виявляється духовна спорідненість (гармонія) зі світом, його Творцем». Однією із категоріальних ознак мови є «активна участь у формуванні духовної єдності народу, спільної культури, неповторної концептосфери й мовної картини світу» [1, с. 54]. У цьому зв'язку уроки української мови мають бути наповнені культурними смислами, забезпечувати підґрунтя для оволодіння учнями духовним і соціально-культурним досвідом.

Рівень соціокультурного розвитку учня залежить від рівня сформованості в нього соціокультурної компетентності. Одне з перших визначень феномена «соціокультурна компетентність» було запропоноване фахівцями Ради Європи у дослідженні «Threshold 1990». Згідно з цим документом, соціокультурна компетентність – одна зі складових комунікативної компетенції, яку розуміють як здатність до адекватної взаємодії в ситуаціях повсякденного життя, становлення і підтримки соціальних контактів за допомогою іноземної мови [12]. В українській лінгводидактиці (О. Горошкіна, О. Кучерук, А. Ярмолюк та ін.) феномен «соціокультурна компетентність носія мови» трактують як інтегративне особистісне утворення, складниками якого є:

- знання, пов'язані зі світовою, національною, регіональною культурою, цінностями, що визначають стосунки між людьми, між людиною і світом;
- шанобливе ставлення до культурних надбань, дбайливе ставлення до рідної мови, відповідальне ставлення до рідномовних обов'язків, поважне ставлення до інших мов;
- бажання здійснювати свою діяльність у соціальному середовищі, зокрема й мовленнєву поведінку, за законами добра й краси;
- уміння організовувати власну діяльність, зокрема й мовленнєву, з урахуванням соціальних норм поведінки, морально-етичних, естетичних та інших цінностей;

- досвід емоційно-ціннісного ставлення до світу;
- здатність до життєтворчості в певному лінгво-соціумі.

У зв'язку з обґрунтуванням соціокультурного підходу в мовній освіті В. Сафонова акцентує увагу на важливості соціокультурної компетенції для розвитку особистості учня. Відповідно до цього підходу учень, що має сформовану соціокультурну компетенцію, повинен не просто володіти знаннями та вміннями, але й орієнтуватися в різних видах культур і цивілізацій і співвідносних із ними комунікативних нормах спілкування, адекватно інтерпретувати явища і факти культури і використовувати ці орієнтири для вибору стратегій взаємодії при розв'язанні особистісно та професійно значимих завдань і проблем у різних типах сучасного міжкультурного спілкування [10, с. 29].

З погляду загальнофілософських підходів, у складі соціокультурної компетентності відзначається важливість таких ознак, як: психологічна мобільність і комунікабельність індивіда, його соціальна адаптивність і культурна толерантність (А. Фліер), готовність до соціокультурної діяльності, сформовані ціннісні орієнтації особистості, готовність до ведення діалогу (О. Садохін), вміння розуміти соціальний контекст професійної діяльності (Г. Паніна), здатність людини адаптуватися та інтегруватися в соціумі (О. Астаф'єва).

У сучасних педагогічних дослідженнях соціокультурна компетентність трактується як інтегративна властивість особистості, що характеризує її теоретичну і практичну готовність до соціокультурної діяльності (Т. Жукова); у тому числі знаннєву обґрунтованість (випереджувальну і рефлексивну) поведінкових актів на основі осмислено прийнятих рішень (С. Чехова); визначає ціннісні орієнтації особистості та сприяє їх формуванню (О. Жежера). Вслід за І. Зимньою соціокультурна компетенція/компетентність розглядається багатьма дослідниками як складне структурне утворення, що охоплює єдність чотирьох структурних компонентів: а) знання змісту компетенції (когнітивний аспект), б) готовність до виявлення компетенції (мотиваційний), в) ставлення до змісту компетенції і об'єкта її застосування (ціннісно-смысловий), г) досвід виявлення компетенції (поведінковий аспект) [4]. Так, у дослідженнях, присвячених формуванню соціокультурної компетентності (С. Жежера, Т. Жукова, І. Ярцева та ін.), виокремлюють такі структурні компоненти: когнітивний (знання своєї культури і культури мови, що вивчається); аксіологічний (цінності культури); особистісно-операційний (навички спілкування, вміння організувати діалог культур); оцінно-рефлексивний (самостійність, рефлексія, самооцінка); концептуальний (знання щодо професійної, соціокультурної діяльності, культурно-фонові знання); комунікативний (техніка і прийоми вербального і невербального спілкування); емоційно-моральний (соціокультурна свідомість і соціокультурна відповідальність особистості); діяльнісний (мотивація, рефлексія і креативність).

У структурі більшості моделей соціокультурної компетентності (Є. Верещагіна, Н. Гальскова, В. Костомарова, В. Сафонова та ін.), що знайшли відображення в методиці викладання іноземних мов виокремлюються такі компоненти:

- лінгвокраїнознавчий (лексичні одиниці з соціально-культурною семантикою і вміння їх застосовувати в ситуаціях міжкультурного спілкування; безеквівалентні слова, фонові слова, реалії);
- культурологічний (соціокультурне, історико-культурне, етнокультурне тло, знання традицій, звичаїв народу мови, що вивчається, відомості щодо національного характеру, особливостей повсякденного життя, основних цінностей і типів для членів певного суспільства оцінок, норм поведінки тощо);

- соціолінгвістичний (мовні особливості соціальних прошарків, представників різних поколінь, статей, суспільних груп, діалектів: мовленнєві стереотипи, ситуативні кліше, комунікативні кліше, формули мовленнєвого етикету, моделі мовленнєвої поведінки);
- соціально-психологічний (володіння соціо- і культурно-зумовленими сценаріями, національно-специфічними моделями поведінки з використанням комунікативної техніки, прийнятої в певній культурі).

Соціокультурна компетентність повинна бути об'єктом формування не лише в іншомовній, але й у рідномовній освіті. Зміст навчального предмета «українська мова», на наш погляд, має бути одним із дієвих засобів формування соціокультурної компетентності учня. Українській лінгводидакт О. Горощкіна у структурі соціокультурної компетентності виокремлює такі компоненти: лінгвокраєзнавчий, лінгвокраїнознавчий, лінгвополікультурний [2, с. 184-186]. Уточнимо, в чому полягає сутність кожного із зазначених компонентів. Лінгвокраєзнавчий компонент соціокультурної компетентності учня як україномовної особистості охоплює соціокультурні знання про рідний край, вміння оперувати цими знаннями в мовленнєвій практиці засобами української мови. Лінгвокраїнознавчий компонент містить знання про національно-культурні надбання України, здатність використовувати відповідні знання в соціальному житті. Останній із зазначених компонентів – лінгвополікультурний – полягає в знаннях щодо соціокультурних особливостей різних націй, народностей, з представниками яких можливе спілкування сучасного школяра, вміння оперувати цими знаннями в конкретній соціально-мовленнєвій ситуації тощо.

На наш погляд, загальним компонентом розглянутих моделей соціокультурної компетентності є культурознавчі знання і здатність до здійснення діяльності на основі одержаних знань, уявлення про соціокультурний контекст використання рідної та іноземної мов їх носіями та розуміння їх поведінки, толерантність, готовність до діалогу, володіння як системою цінностей культури мови, що вивчається, так і системою цінностей власної культури.

Становлення структурних компонентів соціокультурної компетентності україномовної особистості школяра, на погляд О. Кучерук, залежить від різних соціокультурних чинників: культурних надбань окремого регіону України, національної культури українців, субкультури представників різних соціальних груп та організацій, загальнолюдської культури, полікультурності соціуму, етнічних стереотипів, традицій, соціальних установок, засобів масової інформації, спілкування, соціальної потреби у співпраці, від глобалізації, інформатизації суспільства та ін. [6]. Результативність соціокультурного розвитку мовної особистості учня залежить від низки педагогічних ідей, які уможливають цей розвиток на різних рівнях його організації. Провідними серед них є такі положення: реалізація особистісно зорієнтованого підходу в освітньому процесі; застосування інтегрованого й системно-синергетичного підходів до створення соціокультурного освітнього середовища як широкої, нелінійної й відкритої системи; використання дидактичного матеріалу, якому властива глибока соціокультурна сутність; увага до аксіологічних виявів соціокультурного освітнього змісту; принцип єдності навчання, розвитку й виховання особистості; принцип природовідповідності, принцип опори на духовність учня; принцип національно-культурної самоідентифікації; створення позитивного культурно-освітнього середовища для дидактичного спілкування; стимулювання навчальної співпраці. Ці положення орієнтують на забезпечення єдності організації, співорганізації й самоорганізації системи соціокультурної підготовки особистості.

Д. Кобцев відзначає, що розвиток соціокультурної компетентності залежить від ефективності реалізації соціокультурної змістової лінії на уроках української мови, яка пов'язана з переважним вивченням української мови на текстовому, соціокультурно зорієнтованому дидактичному матеріалі, який охоплює всі різновиди мовленнєвої діяльності учнів; з організацією навчання в системі міжпредметних зв'язків з метою набуття учнями знань з різних освітніх галузей, необхідних для їхнього мовного, мовленнєвого, світоглядного розвитку; з посиленням ролі українознавчого аспекту в освітньому процесі [Кобцев].

Висновки і пропозиції. Реалізація ідеї навчання української мови як чинника соціокультурного розвитку школярів уможлиблює духовно-інтелектуальне становлення зростаючої мовної особистості. Ефективне формування соціокультурної компетентності носія української мови вимагає

навчально-виховної системи, яка дає змогу трансформувати соціокультурні знання і вміння в особистісні морально-етичні переконання, ціннісні смисложиттєві орієнтири, духовно-естетичні ставлення, практичний соціокультурний і комунікативний досвід учня. Для реалізації соціокультурних цілей шкільної україномовної освіти необхідні такі методи, які б дали змогу вивчати українську мову крізь призму людського культурного виміру. Це зумовлює пошук методів навчання, яким властива інтегративна природа. Синхронізація українознавчої тематики шкільних предметів дасть можливість поєднати відповідний зміст навчання, принципи, методи і прийоми, види робіт. Це дозволить синтез соціокультурних знань учнів з домінуванням україноцентричного компонента, активне розширення інформаційного поля школярів з проєкцією на потенційний розвиток їхніх креативних, інтелектуальних можливостей.

Список літератури:

1. Бацевич Ф. Духовна синергетика рідної мови. Лінгвофілософські нариси / Ф. Бацевич. – К. : Академія, 2009. – 192 с.
2. Горошкіна О. Підручник як засіб формування соціокультурної компетентності учнів / О. Горошкіна // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2010. – № 22. – Ч II. – С. 183-189.
3. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Наук. ред. укр. вид. докт. пед. наук, проф. С. Ю. Ніколаєва. – К. : Ленвіт, 2003. – 273 с.
4. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата современного образования // Интернет-журнал «Эйдос». 2006 [Електронний ре-сурс]. – Режим доступу : <http://www.eidos.ru/journal/2006/0505.htm>
5. Кобцев Д. А. Реалізація соціокультурної змістової лінії на уроках української мови в 5 класі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Д. А. Кобцев; Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. – Х., 2012. – 259 с.
6. Кучерук О. Соціокультурний розвиток учнів як лінгвометодична проблема / О. Кучерук // Українська мова і література в школі. – 2014. – № 2(112). – С. 2-7.
7. Нікітіна А. В. Педагогічний дискурс учителя-словесника : [монографія] / А. В. Нікітіна. – К. : Ленвіт, 2013. – 338 с.
8. Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Рідна мова / Іван Огієнко; упоряд., авт. передмови та коментарів М. С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2010. – 436 с.
9. Потапенко О. Лінгвокультурологічна, ноосферна парадигма навчання мови у ВНЗ / О. Потапенко // Українська мова і література в школі. – 2013. – № 6. – С. 57-60.
10. Сафонова В.В. Коммуникативная компетенция: современные подходы к многоуровневому описанию в методических целях / Серия: О чем спорят в языковой педагогике / В.В. Сафонова. – М. : Еврошкола, 2004. – 236 с.
11. Ярмолук А. Формування соціокультурної компетентності старшокласників у процесі роботи над текстом / А. Ярмолук // Українська мова і література в школі. – 2008. – № 7-8. – С. 33-37.
12. Ek van J. Threshold Level 1990 / Ek van J., Trim L. M. [Електронний ре-сурс]. – Режим доступу : https://www.coe.int/t/dg4/linguistic/Threshold-Level_CUP.pdf

Топчий Л.С.

Одесская гимназия № 1 имени А.П. Быстриной

ФОРМИРОВАНИЕ УКРАИНОЯЗЫЧНОЙ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Аннотация

Исследованы теоретические и практические аспекты формирования украиноязычной социокультурной компетентности школьников. На основании анализа сущности понятия «социокультурная компетентность» и его компонентного состава был определен ряд педагогических идей, способствующих социокультурному развитию языковой личности на разных уровнях его организации. Утверждается необходимость реализации социокультурной содержательной линии на уроках украинского языка.

Ключевые слова: языковое образование, социокультурная компетентность, социокультурное развитие, социокультурная содержательная линия, интегративный подход.

Topchiy L.S.

Odessa A.P. Bystryina Gymnasium № 1

FORMATION OF UKRAINIAN SOCIOCULTURAL COMPETENCE: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

Summary

The article is dedicated to the research of theoretical and practical aspects of formation of the Ukrainian socio-cultural competence of schoolchildren. On the basis of the analysis of the essence of the concept «socio-cultural competence» and

its component structure a number of pedagogical ideas, contributing to socio-cultural development of linguistic identity at different levels of its organization, was determined. The need for the implementation of socio-cultural content line at the lessons of the Ukrainian language is affirmed.

Keywords: language education, socio-cultural competence of, social and cultural development, socio-cultural content line, integrative approach.

УДК 373.3.035:37.018.1

ДІАГНОСТИКА СОЦІАЛІЗОВАНOSTI МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Яковлева О.В.

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розроблено діагностику оцінки соціалізованості дітей молодшого шкільного віку, яка включала наступні елементи: критерії (сформованість ціннісних орієнтацій; сформованість соціального досвіду; комфортність), показники, рівні та методики виміру.

Ключові слова: соціалізованість, молодший школяр, критерії, показники, рівні, методики виміру.

Постановка проблеми. У сучасній освіті склалась проблемна ситуація, зовнішнім вираженням якої стало збільшення соціалізаційних відхилень серед школярів, а внутрішнім змістом – прагнення до усвідомлення соціальної сторони цього дисбалансу. Це відбилось у спробах деяких фахівців, які працюють у галузі освіти, відновити колишні інструменти виховання або впровадити зарубіжні методики й технології, елементи традиційних національних і релігійних виховних систем і т. ін.

Як свідчать соціально-психологічні й соціально-педагогічні дослідження, молодший шкільний вік є сензитивним для процесу соціалізації. У зв'язку з цим гостро постає проблема соціального виховання молодших школярів, яка передбачає безперервну педагогічно обґрунтовану організацію виховного процесу з урахуванням специфіки соціальної ситуації розвитку особистості на цьому віковому етапі.

Для позитивного вирішення цієї проблеми в останні роки склались певні об'єктивні умови. Останнім часом на державному та міжнародному рівнях відбувається зміцнення статусу дитинства в суспільстві, про що свідчить поява таких законодавчих документів, як Національна програма «Діти України», Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, закони України «Про освіту», «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», «Про охорону дитинства» тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиційні підходи до проблеми соціального виховання молодших школярів не можуть сьогодні задовольнити потреб суспільства й утруднюють процес соціалізації дітей. Це актуалізує наукову розробку проблем соціального виховання як контрольованої частини процесу соціалізації, що знаходить відображення у філософській, соціологічній, соціально-педагогічній і психолого-педагогічній літературі.

Сутність і структуру соціалізації досліджували вітчизняні й зарубіжні вчені І. Андреєнкова, Б. Вульфова, Н. Голованова, В. Гурова, С. Іконнікова, В. Караковський, Л. Коган, І. Кон, В. Лісовський, П. Лямцев, В. Москаленко, А. Мудрик, С. Савченко, а також Е. Дюркгейм, Дж. Коулмен, Г. Мендра, Т. Парсонс, Н. Таллмен та ін.

Проблеми соціального виховання вивчають сучасні філософи, соціологи, психологи, педагоги. Теоретико-методологічні аспекти виховання як соціального явища розглядались у роботах Г. Андреевої, С. Архипової, А. Бойко, Ю. Бабанського, Б. Бітінаса, М. Галагузової, Л. Гордіна, Б. Лихачо-

ва, Л. Коваль, Б. Паригіна, В. Сластьоніна, Т. Яркіної та ін. Дослідженню соціального середовища як чинника виховання присвячено роботи І. Василика, В. Бочарової, І. Картока, В. Семенова, Л. Фрідмана, І. Яковенко.

Особливо важливими для нас є роботи, у яких досліджуються зміст, форми й методи виховання соціально значимих якостей особистості, формування умінь і навичок соціальної поведінки, проблеми соціалізації школярів різних вікових груп, у тому числі й молодших школярів (Н. Гавриш, Н. Головіна, І. Зверева, А. Капська, О. Караман, Л. Коваль, Л. Міщик, А. Мудрик, І. Печенко, А. Рижанова, О. Рудницька, С. Савченко, С. Харченко, С. Хлебик).

Мета статті – розробити діагностику оцінки соціалізованості дітей молодшого шкільного віку, яка б включала наступні елементи: критерії, показники, рівні та методики виміру.

Виклад основного матеріалу. Запропонована діагностика служить для оцінки соціалізованості дітей молодшого шкільного віку, і включає наступні елементи: критерії, показники, рівні та методики виміру.

Першим критерієм соціалізованості молодшого школяра ми вважаємо сформованість у нього ціннісних орієнтацій, до показників якого ми відносимо: 1) наявність цілісної картини світу; 2) наявність відносно сформованої «Я-концепції»; 3) сформованість ціннісних уявлень.

Наявність у дитини повноцінно розвинутої (для її віку) щодо змісту й принципів побудови картини світобудови можна вважати одним з аспектів успішної соціалізації, оскільки картина світобудови становить собою суттєву частину фонового знання, вона є системою уявлень людини про складові частини, організацію й функціонування навколишнього світу, про свою роль і місце в ньому. Завдяки наявності цілісної картини світу дитина отримує можливість взаємодіяти з людьми, які її оточують, на основі діалогу, культурних способів пізнання й перетворення реальності на основі цінностей культури. У психології картина світу постає центрованою на «Я», її основу становлять події власного життя.

Зміст «Я-концепції», як вважають психологи (У. Джеймс, І. Кон, Р. Бернс, М. Лісіна, В. Мухіна), – один з найважливіших результатів виховання й навчання, тобто того, що становить зміст процесу соціалізації дитини. «Я-концепція» є підсумковим продуктом роботи самосвідомості. «Я-концепцію» молодшого школяра можна охарактеризувати як